

Továbbra sincs alapmű

Magyar liberalizmus

Válogatta: *Tókéczki László*.

Századvég Kiadó Budapest, 1993. 560 o.

Két esztendeje készült el a Századvég Kiadó eszmetörténeti sorozatának első darabja, az *Anarchizmus*. A kötet számos erényének felidézése az újabb vállalkozás megjelenésének idején nem más, mint őszinte szívfájdalom forrása: egyszer sikerült minden részében kitűnő, irányzatok alapján elrendezett szöveggyűjteményt szerkeszteni, kiegészítve összegző és bőven jegyzetelt utószóval, tagolt és áttekinthető bibliográfiával. A kiadó a magának felállított mércét másodjára nem tudta megütni. A *Magyar liberalizmus* nem vált azzá, amivé válnia kellett volna: a XIX. század kutatásának egyik alapkönyvévé.

Tókéczki László kísérő tanulmánya nem helyezi el magát a liberalizmus irodalmához képest: nem említ *senkit*, nem reflektál egyetlen korábbi könyvre sem, pedig (esetleges a névsor:) Szekfű Gyula, Sótér István, Gergely András, Nyíri Kristóf, Ludassy Mária eredményeit érdemesebb lett volna nem megkerülni.

Az utószó bemutatásakor – a megformálás minőségének s a tartalom horderejének jól kivehető különbségei miatt – külön kell értékelni az 1848 előtti, ill. utáni időszakot tárgyaló részeket.

A tanulmány első felével való ismerkedés alapélménye az olvasást végigkísérő, a szövegértést megnehezítő helyesírási és nyelvhelyességi hibák nyugtalanító jelenléte. Például „éjjeliórállam” (509.); „nemcsak... valamint... is” (512.) hármas kötőszó; bizonytalan a vessző használata tagmondatokat, ill. mondatrészeket összekötő és előtt stb. Ezek miatt néha nem egyértelmű a megfogalmazás: „politikai szétagoltságban élő idegen dinasztiák és etnikumok által uralt nemzetek” (511.); előfordulnak egyeztetési hibák: „Az angolszász politiká[ban ...] ritkán kérdőjelezték

meg az egész rendszert. Az[t !] a rendszer[t !], amelyben a hagyomány és a megújulás [...] reformtörekvésekkel jutott [...] nyugvópontra” (510.). A fogalmak határai szinonímahalmozás okán elmosódnak: „politikai-vezetési-adminisztratív művelődési tőke” (519.). Vannak szavak, kifejezések, amelyek esetében nem egészen világos, hogyan illeszkednek a történeti szakszövegek diszkurzív terébe: „habsburgianus” (513.), „nép felől érkező veszélyeztetettségi tudat” (513.), „magyar alkotmány kétpólusú szerkezete” (514.).

Utószavának első fejezetében (*A liberalizmus kialakulása és típusai*) Tókéczki László az európai irodalomban hagyományosan elfogadott nyomvonalon kíséri végig az eszmetörténeti fejlődés állomásait: angol forradalom, amerikai alkotmány, Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata, utilitarizmus, természetjog. Itt még az angol, az amerikai és a francia liberalizmus különbségeiről van szó, míg a következő fejezetben – váratlan összevonással és horizonttágítással – már az angolszász, a francia és a német liberalizmus jellegzetességeiről. Az első fejezetek – amelyekkel az európai liberális hagyomány interpretálása nagyjából be is fejeződik – megállapításai sajnálatosan általánosságok maradnak: a „kialakulástól” az időben meg nem határozott „bukásig” terjedő korszak kisebb egységekre nem artikulálódik, és a tanulmány az egyes országok liberalizmusainak sem legfontosabb dátumait, sem személyiségeit nem említi meg.

A magyar viszonyok tárgyalásához az alábbi megállapítások vezetnek át: a „liberalizmus exportálható eszmerendszer”, és ezek az eszmék „legtöbbször [...] német nyelvi közvetítéssel váltak ismertté Magyarországon” (511.). Ez természetesen tagadhatatlan, ám emelt megítélésem szerint szükséges lett volna annak a markánsabb hangsúlyozása is, hogy ezek az eszmék *megfelelő*

előzmények után értek el Magyarországra. Ezek az előzmények egyébiránt az irodalomban – többek között Gergely András és Fenyő István írásaiban – alapvetően fel vannak tárva.

Az első nagy korszak, a reformkor előtti évtizedekről *A magyar társadalom jellemzői a liberalizmus befogadásának időszakában* című fejezet szolgál adatokkal. Ettől kezdődően a hangsúly a liberalizmus hazai gazdasági-társadalmi előzményeire kerül, így az európai eszmétörténeti hagyományhoz való kapcsolódás korábban felvetett kérdése megválaszolatlan marad. E fejezet érvelésében némiképp egyoldalúnak érzem, hogy Tőkéczi László elsősorban az „íratlan (!) magyar nemesi alkotmány” nemzetfenntartó szerepét hangsúlyozza, amely „nagyszerű értékek hordozója volt, nélküle a magyar történelem aligha érthető meg”. Mindez természetesen valóban így van, és a magyar nemesség ezt mélységesen hitte is, mindazonáltal a reformkor alapján véve mégiscsak ennek az alkotmánynak a *lebontásáért* folyó harcnak a története.

Az 1848 előtti irányzatokról ugyan az elemi megállapítások szintjén szó esik – „A nemzeti katasztrófától rettegő Széchenyinek távolosan talán mindenben igaza volt, de a kor és társadalom politikai szükségleteit Kossuth fogalmazta meg realistábban (518.)” –, de arról már nem, hogy a reformkori viták során mennyi korszerű *elméleti* eredmény, mennyi értékes mű íródott, szemben éppen a '67 utáni nemzedék teljesítményével, amelynek tagjai között – ahogy azt a tanulmány is megállapítja – „szinte nincs elméleti szintet is elérő politikus” (531.).

Továbbá arról sem olvashatunk semmit, hogy ezek nemcsak elméleti eredmények maradtak, hanem 1848-ban a liberális ideológia *uralomra is jutott*: rövid időre, de kormányt alakított, törvényeket alkotott és államigazgatást teremtett.

A kiegyezés és a magyar liberalizmus című fejezettől kezdve szinte egy másik – színvonalas és érdekesítő – tanul-

mány fekszik előttünk. A szöveg megszerkesztett, a mondatok szabatosak, a terminológia egzak. E remekül megírt részben Tőkéczi László így határozza meg a liberálisok 1867-es és azutáni mozgásterét: „A kiegyezés közjogi aktus volt, amelyhez a liberalizmusnak csak másodlagosan volt köze. [...] A dinasztia egyezett ki a magyar politikai osztállyal úgy, hogy a kialakuló államjogi szerkezet megőrizhesse az udvar számára nélkülözhetetlennek látszó *preliberális* hatalmi biztosítékokat.” Azonban „a hatalmi politikán kívüli szférák át- és kialakításában a liberalizmus elvei döntő szerephez jutottak” (520.). Ennek megfelelően Tőkéczi a dualizmus-kori liberalizmust az általános gazdasági fejlesztés teoretikus alapvetéseként definiálja, és a későbbiekben e tételét bizonyítja.

Érvelése során a szabadelvű politikai kurzust az ellenfelekkel szemben tanúsított magatartásformákon keresztül jellemzi. A liberális kormányzat, illetve a szocialista, polgári radikális és konzervatív ideológiák együttélésének elemzése után e kétarcú tanulmány befejező része a világháború időszakának eszmei harcaival és a liberális gondolat Trianon utáni talajvesztésével foglalkozik.

A válogatás szempontjait Tőkéczi László írásának végén ismerteti. Eszerint „szöveggyűjteményünk első kísérlet a – minden ellenkező híresztelés ellenére – gazdag liberális hagyomány[na]k] a lehetőség szerinti teljes bemutatására. Arra törekedtünk, hogy a liberális hagyomány valamennyi ága szerepeljen [...]”. Bár ebből nem derül ki, hogy a válogatás *tematikusan vagy irányzatok szerint* törekszik-e a teljességre, ez nem is lényeges, hiszen az anyag sem így, sem úgy, hanem *kronologikusan* van elrendezve.

A reform-nemzedéknek csak az első vonala kapott helyet a kötetben. Esetükben a szerző nem tett eleget vállalt feladatának: nem tekintette át a „folyóiratokban lappangó anyagokat (534.)”. Pedig itt lett volna a jó alkalom, hogy visszakérüljenek a tágabb szakmai köz-

tudatba például az *Athenaeum* szorgosan tájékozódó, zongorát cipelő derék-hadának legjobbjai. A feltárás szándéka jobban érvényesül a kiegyezés utáni írók esetében. Itt valóban olyan nevekkel is találkozhatunk, akiknek „hatalmas életműve [...] szinte teljesen ismeretlen” (540.): Balás Károly, Heller Farkas, Kautz Gyula, Kolnai Aurél, Matlekovits Sándor és mások.

Úgy érzem, hogy a szövegekkel az olvasó kissé magára van hagyva. Nem derül ki a megírás, megjelenés, parlamenti felszólalás pontosabb dátuma, szűkebb szövegekörnyezete, valamint az sem, hogy kik mellett érvel vagy kikkel vitázik egy-egy szerző, és hogy mi lett a szóban forgó tárgy sorsa a továbbiakban.

A szöveget lapalji magyarázó jegyzetek kísérik ugyan – de sajnos nem mindig nagy haszonnal. A jegyzetekkel ellátott helyek kiválasztása nem következetes, az idézetek forrása helyenként szerepel, másutt nem, az egyes személyekre tett utalások feloldása szintén következetlen.

Mindazonáltal így is bőven találkozhatunk problematikus jegyzetekkel: a „severissime damnamus” (35.) esetében hiányzik az „igen keményen” mellől az *elítéljük*; ugyanitt – és mindenütt – az ismételt hivatkozásnál, más oldalszámmal, a visszaütalás jelölése nem „Uo.”, hanem I. m.; a „1-mae 40-mus” (39.) „negyvened[ik]” ugyan, de ráadásul cikkely is, Werbőczy első könyvéből; a „constatározás” (79.) nem „alapvetés”, hanem *megállapítás*; a „Verwirkungstheoria” (124.) – amit inkább e-vel írnék – hagyományosan *jogeljátszás* és nem „jogvesztés”. És még egy példát idézhetünk, ugyancsak a *Hűsvéti cikkből*: az „elkülönző vágy (Sonderzug)” (121.) lábjegyzetében megtalálhatjuk a jelenlegi szótári jelentését is...

Ahhoz, hogy a kötet legalább kézikönyvként haszonnal forgatható legyen, tisztességes bibliográfiára és mutatókra lett volna szükség. Az előbbi a legkisebb következetesség nélkül készült, mivel nem különítették el a források és az iro-

dalom felsorolását, a válogatás „mélységeit” pedig egy *hiányzó* könyvcím megfelelően jelzi: Szekfü Gyula: *Három nemzedék* (!!!). Ehhez képest lényegtelen az, hogy Körösy György *Önállóságra törekvés a magyar filozóphiában* (1837–1857) c. könyve mellől hiányzik az impresszum (Kolozsvár, 1886.), hogy Nyíri J. Kristóf tanulmánygyűjteménye, az *Am Rande Europas* hozzáférhető magyarul is (*Európa szélén*, Bp. 1986.), ráadásul érdemes megjegyezni, hogy a német változat kiadási adataiban – „Budapest–Wien–Böhlau” – a „Böhlau” egy kiadó, s nem egy titokzatos osztrák városka...

A kötet szerzőinek életrajzai lexikoncikk-szerűen informatívak, a jelentősebb művek felsorolása az egyes szerzők esetében a további tájékozódást megkönnyíti ugyan, de zavaró, hogy a szerkesztő teljességgel esetlegesen ad meg egyes műveket, illetve gyűjteményes kiadásokat, ráadásul hol valamelyik régebbi kiadást, hol pedig újabbakat. Ifj. Andrassy Gyula és Eötvös kiérdemelték nemesi címük föltüntetését, a többi gróf és báró nem. Az utóbbinak, „a magyar liberalizmus legnagyobb teoretikusának” nem túlságosan hosszú életrajzi összefoglalója a következő hibákat tartalmazza: emigrációjából nem „1853-ban tért haza”, hanem *1850 decemberében*; a kurrens gyűjteményes kiadás sorozatcíme nem „Eötvös József összes művei”, hanem *E. J. művei*, és nem 1978–81., hanem *1973 és 1981 között* jelent meg. Ezenkívül különös, hogy szerteágazó erudíciójából miért éppen az méltó a külön kiemelésre, hogy „közben zenei tanulmányokat folytattott”.

A *Névmutatóban* minden lehetséges hibát megtalálhatunk. Az uralkodók esetében – a szokásostól eltérően, de jelöletlenül – a születési és halálozási dátum van megadva. Brougham itt nem *lord*, aki viszont az, az hol nagy (Byron), hol kisbetűvel (Chatham) az. Nemesi címétől meg van fosztva Csáky Albin, Eötvös József, Metternich, Orczy Lőrinc, Teleki László, Tolsztoj, Win-

dischgrätz, Zrínyi Miklós. Ez utóbbi a névmutató szerint 1600-ban született, foglalkozására nézvést pedig egyszerűen „költő”. Aztán Goethe *von*, Horatius *Quintus Flaccus* nélkül. Scott, „Walter Sir”, de Seeley „Sir John Robert”, Julius Caesar helyett „Caesar, Julius”. Lamarck „Jean-Baptiste”, de alatta Laplace „Pierre Simon”. Voltaire zárójelben (François-Marie Arouet), de Molière zárójelben semmi. Rousseau „Jean-Jacque”, a nemzeti könyvtár névadója „Széchenyi” Ferenc. A neve után megadott egyik oldalszámon (165.) egyébként nem a mondott személyt találtam, hanem a „Széchenyieket”, ami itt nem őt, hanem – „Eötvös Józsefek és Deák Ferencek” mellett – Istvánt jelenti.

Ezen kívül csupán az első néhány szemelvény szövegéből nem szerepel a mutatóban Julius Caesar (59.), Horatius (16., 23.), Dózsa György (16.), II. József (16.), Lucanus (83.), Mária Terézia (19.), Szalay László (95.). Mi több, *nincs nyoma* a névmutatóban annak, hogy Canova (26.), Cato (83.), Kardos László (15.), Kossuth Ferenc (57.), Orbilius (23.), Pál Lajos (49.), William Shakespeare (57.) neve is olvasható a kötetben – csak az első száz oldalról véve a példákat.

Jóllehet e hibáknak egy részét egészen kis fáradtsággal el lehetett volna kerülni, az egész felelősséget túl egyszerű – és mélyen igazságtalan – lenne a jegy-

zeteket író Nagy Mónika Zsuzsannára hárítani. Az igazi hibát sokkal inkább azok a tapasztaltabb kollégák követték el, még a kötet munkálatainak megkezdése előtt, akik egyfelől egy személyre bízták – kizárva ezzel a kontroll lehetőségét – a szerkesztést és az apparátus írását, másfelől nem ismertették meg vele az efféle munka két alapszabályát – a mindenre kiterjedő *előzetes mérlegelést* és a *következetességet* –, továbbá azokat a gyakorlati fogásokat, amelyek segítségével a nem túl lebilincselő mutatóírást jó hatásokkal el lehet végezni. A technikai aprómunka (*tanulság!*) *nem tehetség kérdése*. Normatív szabályzat kérdése lenne, amely részletesen kitér a felmerülő formai nehézségekre és megoldásokat ajánl, valamint egy olyan kézikönyv, amely a társadalomtudományi forrásszövegek nemritkán elképesztően divergens utalásaihoz jegyzeteket eszkábálót megbízható lexikonokhoz és segédkönyvekhez utasítja. Ha mindez hiányzik – marad a saját káron szerzett tapasztalat.

Ez természetesen a kiadót – „aki” nem kezdő – nem menti fel. Mondjuk ezért nagyvonalúan azt: a *Magyar liberalizmus* „reprezentatív válogatása” kisiklott *Sonderzug*, amelyet a sorozat további darabjai remélhetően jobb színvonalon, menetrendszerűen fognak követni.

Gárgó Gábor